

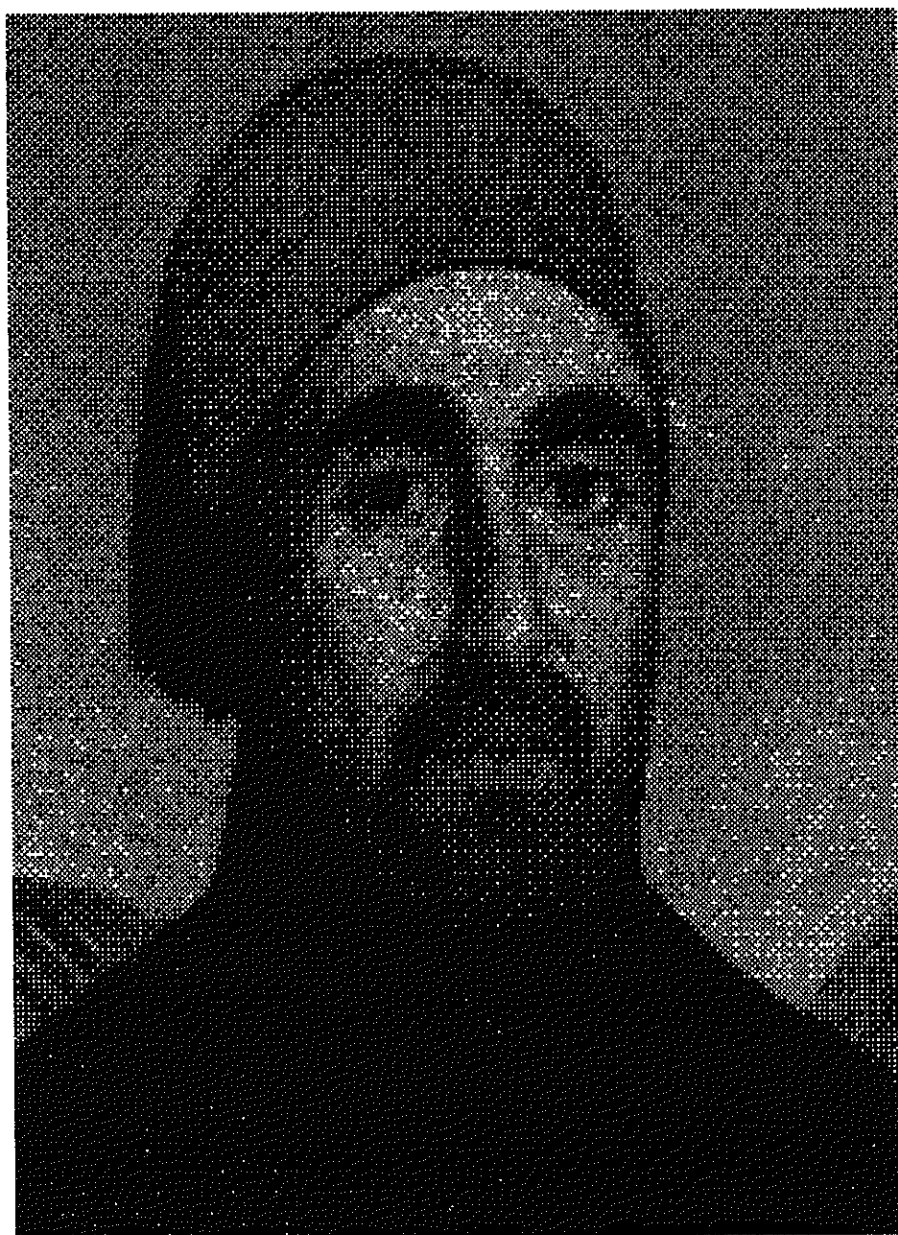
**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**MUSTAFA REŞİT PAŞA'NIN
ISLAHAT FERMANI'NA DAİR
LÂYİHASI**

**Danışman
Prof. Dr. Kemal Beydilli**

**Hazırlayan
Veysi Karabulut
940200061**

İstanbul 1998

Mustafa Reşit Paşa (1800-1858)

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	3
1. GİRİŞ.....	4
2. MUSTAFA REŞİT PAŞA VE ISLAHAT FERMANINA DAİR LÂYİHASI.....	7
3. LÂYİHA'NIN MUHTEVİYATI.....	10
3.1 Islahat Fermanı'nın İlânında Avrupa'nın Etkisi.....	10
3.2 Islahat Fermanı'nın Paris Antlaşması'nda Zikri.....	12
3.3 Islahat Fermanı'nın Muhteviyatındaki İhmaller.....	14
3.3.1 Müsâvât-ı Kâmile (égalité parfaite).....	14
3.3.2 Azâd-i Tam (émancipation complet).....	16
3.4 Islahat Fermanı'nın İcrâsı ve Doğuracağı Sonuçlar.....	17
3.5 Islahat Fermanı'nın İlânı ve Sonrası Yapılan İhmaller.....	19
3.6 Lâyiha'da Zikri Geçen Diğer Hususlar.....	20
SONUÇ.....	22
BİBLİYOGRAFYA.....	23
EK:	
MUSTAFA REŞİT PAŞA'NIN 1856 MU'ÂHEDESİ'NE VE HİRİSTİYANLARA VERİLEN İMTİYÂZ FERMÂNI'NDAN DOLAYI MÜTEVEFFÂ ÂLÎ PAŞA'YA TA'RÎZEN MABEYN-İ HÜMAYÛNA TAKDÎM EYLEDİĞİ LÂYİHA'NIN TAM METNİ.....	25

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın başlarında reform yapma zaruretiyle çalkalanırken, henüz 25-30 yaşlarında kendini temâyüz ettirmiş, ince kıvrak zekâsıyla dikkatleri üzerine çekmiş, çağını ve dünyayı kavrayabilmiş, reformun devletin selametinin şartı olduğuna inanıp, kalbinde taşıdığı bir iman haline getirmeye çalışmış, her şeyden önemlisi Avrupa'nın takdirini kazanacak genç bir devlet adamı zuhûr etti. Bu, Mustafa Reşit Paşa'dan başkası değil idi. Mustafa Reşit Paşa, 1830'lardan itibaren Sultan II. Mahmut ve daha sonra da Sultan Abdülmecid'in reformcu yönünü teşkil eden şahsiyet oldu. Reşit Paşa, reforma sadece halkın refahı ve devletin bekası için değil, dışa karşı garanti olduğundan inanıyordu. Ona göre devlet işlerinin yürüyebilmesi için radikal reformlara ihtiyaç vardı.

Mustafa Reşit Paşa, imparatorluğun makus talihini değiştirir niyetiyle evvela Tanzimat Fermanı'nı ilan etti. Fermanın uygulanma alanında tanzimat reformlarıyla özdeşleşip, halkın gözünde ıslahat fikrinin sembolü oldu. Hal böyle iken, Reşit Paşa espri itibariyle, Tanzimat Fermanı'nın devamı sayılabilecek olan Islahat Fermanı'na muhalefet etmiş, ve fermanı zehir zemberek sözlerle tenkit etmişti. Ancak Islahat Fermanı'nın lâfzen ve rûhen Tanzimat Fermanı'yla çelişir bir yanı olmadığı hatırlanırsa, Reşit Paşa'nın muhalefetine enteresanlığı kendini gösterir.

Biz bu nedenle böyle bir çalışma yapmayı ihtiyaç hissettik. Konuyla ilgili şimdiye kadar müstakil çalışmaların yapılmamış olması ve konunun umûmi tarihlerde de ancak üç-beş satır ile geçirilmiş olması çalışmamız esnasında bizim için dezavantaj oldu. Yayınlanmış olan birinci elden kaynaklara nüfûz etmeye çalıştık. Gerçi Reşit Paşa'nın, bizce karanlıkta kalmış bu itiraz lâyihasıyla bu konudaki sorunları çözmüş iddiasında değiliz fakat çalışmanın da ilim deryasında mühim bir katre olacağını zannediyoruz.

Çalışmanın hazırlanmasında yardım ve katkılarını esirgemeyen değerli Hocam Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ'ye; her zaman yardımını gördüğüm arkadaşım A. Hamdi FURAT'a ve çalışmalarım esnasında gösterdiği anlayış, destek ve fedâkarlıklarından dolayı sayın Feridun ARICI'ya teşekkür etmeyi zorunlu ve mutlu bir vazife sayarım.

İstanbul, 25 Mayıs 1998

Veysi KARABULUT

1. GİRİŞ

XIX.yüzyılın ikinci yarısının başında Avrupa devletleri Osmanlı imparatorluğu üzerindeki nüfuz ve himaye mücadelelerini imparatorluk bünyesinde bulunan gayrimüslimler ve bununla ilgili kutsal yerler sorunuyla devam ettirdiler. Bilindiği gibi Kudüs ve çevresinde Hristiyanlarca kutsal kabul edilen mekânlar bulunmaktaydı. Bu kutsal mekânların yönetimi, Babîâli tarafından Ortodoks, Katolik, Ermeni Gregoryan, Suriye, Kıpti ve Habeş kiliselerine bırakılmıştı.

İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler üzerindeki etkilerini attırabilmek için kutsal yerlerde ve diğer bölgelerde görev yapan papazları kullanmaktaydı. Fransa Katolikleri; Rusya ise Ortodoksları desteklemekteydi. Kutsal yerler, özellikle Fransa ve Rusya arasında çatışma konusu oldu. Bu iki ülkenin mücadelesi, Osmanlı yönetiminin bazen Katolikleri ve bazen de Ortodoksları memnun etmeye yönelik politikalarının olmasına sebep oldu. Bunlardan birinde Katoliklere yeni haklar verilince Rusya da, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7.maddesine dayanarak Osmanlı topraklarında bulunan tüm Ortodoksların Çar'ın himayesine bırakılmasını istiyordu. İmparatorluk içindeki yaklaşık 10 milyon Ortodoks'un himayesinin Rusya'ya verilmesi devletin kendi hükümlerine aykırıydı. Osmanlı yönetimi, bu konudaki İngiliz-Fransız teminatına güvenerek Rusya'nın isteklerini reddetti. Böylece 1853-1856 arasında devam eden Kırım Savaşı başlamış oldu. ⁽¹⁾ Rusya bu savaşta yalnız kaldı. Bütün Avrupa, Rusya'ya karşı fiilen Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı. İngiltere ve Fransa'nın askeri destekleriyle Rusya savaşı kaybetti.

Kırım Savaşı, görünürde Rusya'nın emellerine karşı Osmanlı Devleti'ni korumayı amaçlıyordu. Gerçekte ise korunan Osmanlı Devleti değil, İngiltere ve Fransa'nın menfaatleriydi. Bu devletlerin çıkarları Osmanlı Devleti'nin varlığıyla paralellik gösteriyordu. Fransa ve İngiltere, Rusya'nın kendi nüfuz sahasına girmelerini istemiyorlardı. Avrupalı devletlerin Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasındaki amaçlardan biri de Osmanlı gayrimüslimlerin haklarını genişletmekti. Müttefik devletler bu sebeple daha Kırım'a asker çıkarmadan kendi aralarında kararlaştırdıkları 22 Temmuz 1854 günü Rusya'ya bildirdikleri dört maddelik protokolün dördüncü maddesinde Osmanlı topraklarındaki gayrimüslim tebaanın müslümanlarla eşit olacağını

¹ Savaşın sebepleri, ortaya çıkış ve vesikaları için bkz. Ali Fuat Türkogeldi, *Mesail-i Muhimme-i Siyasiyye* (Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal), I, Ankara 1987, s.1-39, 229-336. Ayrıca savaşa karar verilmesi ve savaş ile ilgili müzakereler için bkz. Fatma Aliye Hanım, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani* (Sad. Metin Hasırcı), İstanbul 1994, s.115, 121-127.

belirtmişlerdir.⁽²⁾ Nitekim 16 Aralık 1855 tarihinde, Avusturya'nın Rusya'ya verdiği ultimatoma kabulü üzerine savaş sona erdi ve Viyana görüşmeleri tekrar başladı. Yukarıda zikredilen dört madde Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya ve mağlup olan Rusya murahhasları tarafından kabul edildi. Konferansta, Osmanlı gayrimüslimleriyle ilgili durum gündeme gelmemiş ise de, Rusya'nın savaş öncesinde olduğu gibi Osmanlı reayası üzerindeki hamîlik iddiası müttefik devletlerini (İngiltere, Fransa, Avusturya) harekete geçirdi. Müttefik devletler Osmanlı hükûmetine kendi insiyatifiyle(!) gayrimüslim âhâlînin durumunu islâh edici reformlara girişmesini telkin ettiler. Bunun, Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurulmasına zemin oluşturacağı aşîkârdır. Şeyhülislam Arif Efendi'nin de dediği gibi “ *donanmalarının yanı sıra İngiliz ordusunun Üsküdar'da, Fransız ordusunun ise Maslak'ta bulunduğu* ” bir sırada müttefik devletlerin insiyatifi, Osmanlı Devleti'ne bıraktığını ifade etmesi diplomatik nezaketten başka bir şey değildi. Neticede Osmanlı Devleti'nin savaş yıllarındaki bağımlı durumu bu kânunun kabulünde esas etken oldu.⁽³⁾

Osmanlı Devleti, 1856 Paris Kongresinde sözünü tutmuş bir devlet olarak katılmak için tebaa konusunu halletmeye çalıştı. Bunun için İstanbul'da Sadrazam Ali Paşa, Hariciye Nazırı Fuad Paşa, İngiltere elçisi Canning, Fransa elçisi Thouvenel ve Avusturya elçisi Baron Prokesch von Osten'in bizzat katıldığı bir konferans tertiplendi (9 Ocak 1856). Görüşmeler sonucu ortaya konulan taslak “*Ferman-ı Hümayûn*” şekline sokularak 18 Şubat 1856 günü Heyet-i Vükela, meclis âzâları, ulemâ, patrikler, hahambaşı ve yabancı devlet temsilcilerinin hazır

² Kırım savaşında müttefiklerin tahakkuk ve temini uğrunda kan döktükleri dört barış esası vardır:

1)Eflak, Boğdan ve Sırbistan beylikleri üzerinde Rus himayesinin yerine Avrupa düvel-i muazzaması müşterek kefalet ve teminatının ikamesi;

2)Tuna nehrinde seyr-i sefâin serbestisi ve bu nehrin Rus hakimiyetinden ayrılacak olan ağızlarında beynelmilel bir idare te'sisi;

3)Karadeniz'in bitarafılığı, yani bütün devletler için bu denizde harb gemileri bulundurmak yasağı;

4)Osmanlı tabiiyetinde bulunan Hristiyanların Müslümanlarla hukuk müsâvâtı hakkında kendiliğinden vermiş olduğu teminatı gene kendiliğinden teyid edecek olan padişahın istiklâli ve devletin tamamıyet-i mülkiyesi.

Henüz Kırım'a asker çıkarmadan önce 22 Temmuz 1854 günü bu dört esası Rusya'ya bildirmiş olan müttefik devletler 26 Ağustos 1854 günü kendine pek güvenen Rus hükûmetinden red cevabı almışlardır. Fakat müttefikler Rusya'nın reddettiği dört şartı sulhun ana prensipleri şeklinde tespit eden “*protocole des quatre garanties=Dört kefalet protokolü*” nü gene o senenin 8 Ağustos'unda imzalamış oldukları için, Rusya'nın red cevabı üzerine artık antlaşma ümidi kalmamıştır; bununla beraber Avusturya hükûmeti müttemadiyen iki tarafı uzlaştırmaya çalışmış ve işte bunlardan dolayı Viyana'da ilk ikisi neticesiz kalmak üzere üç konferans toplanmıştır. Üçüncü müzakere sonunda Viyana'da Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya ve mağlup olan Rusya murahhasları tarafından imzalanan “*Mukaddimat-ı Sulhiyye*” mukavelesi mucibince yukarıki dört esas üzerinde nihayet ittifak edilmiş ve sulh muahedesinin akdi için azami üç hafta içinde Paris'de bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972,s.173-174.

³ Kemal Beydilli, “1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları Hakkında”, *150.Yılında Tanzimat*, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul 1990, s.26.

bulunduğu bir törenle Arz Odası'nda okundu. Okunan bu fermanla, 3 Kasım 1839 günü ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ile başlayan ve 1876 I.Meşrutiyet'in ilanına kadar devam eden Tanzimat devrinin ikinci safhası başlamış oldu.⁽⁴⁾

Islahat (İmtiyazlar) Fermanı, gayrimüslimler için 1839 Tanzimat Fermanı'nda çok daha geniş haklar içeriyordu. Din , askerlik, devlet memurluklarına geçme, vergi, milli eğitim ve adalet alanında birçok yenilik ön görüyordu. Ticaret ve sanayi ile zenginleşen reayanın maddi üstünlüğünü hisseden müslüman halk, kadîm haklarıyla oluşan siyasi üstünlüğüyle teselli bulurken şimdi bunlara son veren Islahat Fermanı, bütün tebaanın hukuki eşitliğini ihtiva ettiğinden müslümanlara pek ziyade dokundu. Herkes kızgındı. Özellikle vükelâya beddua ediliyordu ve kimse nefretini gizlemiyordu. Müslümanlardan pek çoğu "*Âbâ ve ecdadımızın kaniyla kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyemizi bugün ga'ib ettik. Millet-i İslâmiyye millet-i hâkime iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslâma bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür*" diyordu.⁽⁵⁾

Gayrimüslimler, fermanı kendilerini "*yönetilen toplum*" (Millet-i Mahkûme) statüsünden kurtardığı için siyasi bir beraat olarak gördüler. Ancak patrikler ve ruhani reislerin görev ve ücretlerinin belirlenmesi öngörüldüğü için bunlar fermana karşı tavır aldılar. Çünkü ferman, ruhanilerin halktan keyfi olarak para almalarını ve maaşlarını yükseltmelerini engelleyip ortadan kaldırıyordu. Onun için büyük papazlar arasında hoşnutsuzluk o kadardı ki İzmit Metropolidi'nin fermanın okunduktan sonra atlas kesesine konması üzerine "*bir daha bu keseden çıkmamasını Cenab-ı Hak'tan temenni edelim.*" diyerek hoşnutsuzluğunu belirtir. Rumlar da devlet protokolünde diğer milletlerin önünde yer aldığından bu eşitliğe pek sevinmemişler ve "*Devlet bizi yahudilerle beraber etti. Biz İslâmın üstünlüğüne razı idik*" diye itiraz etmişlerdi.⁽⁶⁾

Müslüman ve Hristiyan halk arasında , ferman münakaşası devam ederken devlet adamları da kendilerine göre fermanı yorumluyorlardı.

⁴ A.Cevad Eren, "Tanzimat" ,İA, XI, s.742.İslahat Fermanı'nın metni için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)*, V,Ankara 1994, s.258-264; Enver Behnan "apolyo, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi*, İstanbul 1945, s.137-141. Türkçe metin, maddeler halinde sıralanmış olarak bkz. Danişmend, s.174-175.

⁵ Cevdet Paşa, *Tezakir* (Yay.Cavid Baysun), I,Ankara 1991, s.68.

⁶ Gös. Yer.

2. MUSTAFA REŞİT PAŞA VE ISLAHAT FERMANI'NA DAİR LÂYİHASI

İlan edilen İmtiyazlar Fermanı'na her yenilik ve reform gibi itirazlar edildi. Bu itirazlar devlet adamları tarafından önce dedikodu şeklinde belirdi. Muhalefet eden kesim fermanı menfaatlerine, siyaset anlayışlarına ve fikri seviyelerine göre ilk günden itibaren tenkit etmeye başladılar. Bunlar arasında ma'zul vükelâ başta geliyordu. Bu itirazcılarda en yüksek ve gür sadâ defalarca sadrazamlık ve hariciye nazırlığı yapmış olan Mustafa Reşit Paşa'nın⁽⁷⁾ sadâsı oldu. Bir zamanlar ıslahat fikrinin sembolü olmuş ve bazı hakları 1839 Fermanı'yla Osmanlı Devleti'ne getirmiş olan Mustafa Reşit Paşa, fermana karşı tepkisini önce sözlü olarak daha sonra da uzun bir lâyiha şeklinde Sultan Abdülmecid'e sundu.⁽⁸⁾

Mustafa Reşit Paşa padişaha takdim ettiği lâyihasında Islahat Fermanı'nın "*Hainler tarafından Avrupa'ya verilen bir vasıta-i tahrib-i memleket...*" olduğunu ileri sürer. Paşa, Fermanın yüksek şûrada ya da özel bir meşveret meclisinde tartışılmadan üç büyük devlet elçisiyle kapalı kapılar arasında hazırlandığını, Hristiyan tebaaya tanınan imtiyazlarda fazla ileri gidildiğini ve aceleci davranıldığını, Hristiyan tebaanın bundan yüzyıl değil yirmi yıl önceki halde bile kullanılamayacağını, ıslahatların tedrici ve dış müdahale olmaksızın yapılması gerektiğini, vaat edilen tam eşitliğin (müsâvât-ı kâmile) hâkim millet ile yönetilenler arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak devletin 600 yıllık geçmişine farklı bir şekil vereceğini ve Müslüman halkın bunu kabullenmeyip başkentte uzak bölgelerde Hristiyan ve Müslüman halk arasında büyük çatışmaların zuhur edeceğini belirtiyor. Reşit Paşa, ayrıca fermanın Paris Antlaşması'nda belirtilmesi yüzünden ıslahatların uluslararası bir sorun olmasına yol açabileceğini belirtmektedir. O'na göre bu ve benzeri konular devlet ve padişahın onur, bağımsızlık ve bütünlüğünü ciddi biçimde etkilerdi.

Mustafa Reşit Paşa, Islahat Fermanı'nın ilanının diplomasi alanında kendi aleyhine olduğunu görmesi üzerine fermanın mahzurlu taraflarını ortaya koyarak, ileri görüşlü devlet adamlarının dikkatini çekmek ve halkın rakiplerine karşı

⁷ Mustafa Reşit Paşa'nın özgeçmişi ve biyografisinin özellikleri için şu eserlere bakılabilir. Paşa'nın ölümü üzerine 22 Ocak 1858 tarihli *Ceride-i Havâdis Gazetesi*'nde kısa bir tercüme-i hâli yayınlanmıştır. Bunun için bkz. Ali Rıza- Mehmed Galib, *XIII.Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli* (Yay. Fahri Çetin Derin), I, İstanbul 1977, s.35-38. Reşit Paşa'nın hayatı ve eserleri için başlıca şu eserlere bakılmalıdır. Mehmed Selahaddin, *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi*, İstanbul 1306, s.5-38; Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul 1339, s.75-87; Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1991; Ali Fuad (Türkgeldi), *Rical-i Mühimme-i Siyasiye*, İstanbul 1928, s.6-55; Şapolyo, a.g.e. Ayrıca bkz. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Ankara 1994.

⁸ Mustafa Reşit Paşa'nın Sultan Abdülmecid'e sunduğu lâyiha için bkz. *Reşit Paşa Merhûmun Âsâr-ı Siyasiyesi*, İstanbul 1305; Cevdet Paşa, s.76-82.

düşüncelerini menfileştirmek için harekete geçmişti. Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'ne ilk diploması usûlünü getiren şahıstır⁽⁹⁾. Yani diğer bir ifadeyle Reşit Paşa, diplomasının *eski kulağı kesiklerindendi*. O yüzden fermanın hazırlanması, ilanı ve sonrasında doğacak zararları çok iyi bildiğinden halk nazarında kendi nüfuzunu korumak ve rakiplerinin planlarını boşa çıkarmak için düşüncelerini kağıda döktü. Yoksa, Reşit Paşa ıslahat düşüncesine karşı değildi. Bilakis böyle bir ıslahatın yapılması taraftarıydı.⁽¹⁰⁾ Hatta ve hatta Reşit Paşa, Avrupalı dostlarına bu ıslahat fermanının yeterince cesur olmadığından bile bahsediyordu.⁽¹¹⁾

Mustafa Reşit Paşa fermana itiraz ederken de hepsine itiraz etmemekte ve itiraz hakkı olduğunu belirtmektedir. Reşit Paşa *"itirazım ferman'ın geneline değil, bazı maddelerinedir ve itiraz etmeye dahi hakkım vardır. Zira bu kadar sene Devlet-i Âliyye hizmetinde bulunmuşum. Benim de bu devlette hissem vardır... bu kadar sene hidemât-ı seniyyede kullanıldım. Devlet ve milletimin ve padişahımın şan-u istiklâline ve şeref-ü haysiyetine dokunup dokunmayacak maddeleri fark ve temyize iktidarım vardır. Hristiyanlar bir şey yapmamış iken bu kadar imtiyazlara nail oldukları halde ben bu Milletten ve Devlet-i Âliyye'nin bunca senelik vükelasından bulunduğum halde eskârımı serbest söyleyecek kadar imtiyazım olmasın mı?"* diyerek haklılığını söylemeye çalışmaktadır.⁽¹²⁾ Ayrıca Cevdet Paşa'nın da *"bazı maddelerin düzeltilmesi mümkün iken, ferman sahipleri Avrupalılara hoş görünmek için bol keseden attilar ve ehl-i İslâm nazarındaki aksi tesiri azaltmak için de bazı maddeleri değişik suretlerde tefsir ettiler"*⁽¹³⁾ demesi Reşit Paşa'nın tenkitlerinde haklılığını göstermektedir. Onun tenkitleri ağızdan ağıza dolaşarak büyük tesirler yapmakta ve O, birçok eski nazır ile ulemâyı düşüncelerine ortak etmekteydi.

Ahmed Refik'in Cevdet Paşa'dan naklettiğine göre Reşit Paşa'nın Islahat Fermanı hakkındaki mütalaası şu merkezde idi. Şöyle ki: Islahat Fermanı'nın düzenlenmesinden bir yıl önce, devletlerarası bir muharebede, Hristiyan tebaanın dini imtiyazı hakkında birtakım çalışmalar yapılmıştı. Bu nokta antlaşmaya dahil edilmeyecekti. Reşit Paşa bu konuda şiddetle ısrar etmişti. Halbuki Reşit Paşa, bu defa fermana, sulha esas teşkil eden dördüncü maddenin de ilave olunmasının politik açıdan Osmanlı Devleti'ne büyük zararlar vereceği görüşündeydi.⁽¹⁴⁾ Bu zarar daha çok yabancı ülkelerin müdahalesine yol açacak idi ki, gelişen olaylar

⁹ Cevdet Paşa, s.6.

¹⁰ Cevdet Paşa, s.70-71.

¹¹ Roderic H.Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876* (Terc. Osman Akınhay), I, İstanbul 1997, s.93, not 16.

¹² Cevdet Paşa, s.71-72.

¹³ Cevdet Paşa, s.74.

¹⁴ Ahmet Refik (Altınay), "Türkiye'de Islahat Fermanı", *TOEM*, sene 14, sa.4(81), İstanbul 1340, s.202.

Reşit Paşa'nın haklılığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Reşit Paşa son yıllarında defalarca sadarete geçip azledilmiş olsa bile, devletin iç ve bilhassa dış politikası üzerinde büyük nüfuza sahipti; 1854'de Giritli Mustafa Paşa'yı sadareten azl ettirerek yerine Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı tayin ettirmesi ve bilâhare onu da azl ettirerek yeniden sadrazam olması bu nüfuzunun derecesini gösterir. Paşa, bu azil ve tayinlerde İngiltere büyükelçisi Canning'in desteğini kullanırken *yabancı müdahalesini bizzat kendisinin davet etmiş olmasını unutmuş görünmektedir.*⁽¹⁵⁾ Şunu da akıldan çıkarmamak gerekir ki, Reşit Paşa o sırada, hükümette olmamanın vermiş olduğu eziklik psikolojisiyle hareket etmektedir. Gerçi işbaşında olan ve fermanı ilan eden Âlî ve Fuad Paşa'lar onun talebeleriydi ama Reşit Paşa'nın kıskanç kişiliği bunun önüne geçti. Abdurrahman ^aeref'e göre, bu tenkitler de bu seciyyenin sonucuydu.⁽¹⁶⁾

Lâyihanın hazırlanma sebeplerinden biri de Reşit Paşa'nın hariciye nazırı sıfatıyla Paris Konferansı'na katılmak ve müzakereleri kendi bildiği gibi idare etmek istemesiydi. Ancak Kırım Savaşı'nda kendisini birkaç defa atlatan ve İngiliz dostu olarak bilinen Mustafa Reşit Paşa'nın murahhaslığına, III.Napoléon karşı çıkmış ve bunun üzerine Paris'e Âlî Paşa gitmişti. Zikredildiği gibi talebesi olan ve kendisinden 15 yaş küçük olan Âlî Paşa'nın Osmanlı Devleti adına konferansa katılması Mustafa Reşit Paşa'nın kabul edeceği bir durum değildi.⁽¹⁷⁾

¹⁵ Bayram Kodaman- Ahmet Turan Alkan, "Mustafa Reşit Paşa" 150. Yılında Tanzimat (Ed. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1992, s.9.

¹⁶ Abdurrahman ^aeref Efendi, s.86.

¹⁷ Reşit Paşa'nın Paris Konferansı'na gitmeye meyli olduğuna dair bkz. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, VII, İstanbul 1978, s.55; *Reşit Paşa Merhûmun...*, s.56.

3. LÂYİHA'NIN MUHTEVİYATI

Mustafa Reşid Paşa, itiraz lâyihasında yukarıda da zikredildiği gibi zımmilere⁽¹⁸⁾ verilecek hakların derece derece ve yabancı müdahalesi olmadan gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmişti. Ona göre, Islahat Fermanı'yla verilen haklarla millet-i hâkime ile milel-i mahkûme arasında hiçbir fark kalmayacak ve eşit olunacaktı. Buna da müslüman halk karşı çıkacaktı. O yüzden evvela böyle bir ıslahata müslüman halkın alıştırılması lazım gelirdi.

Islahat Fermanı'yla sadece zımmilere tanınan hakların açıkça belirtilmesi ve o zamana kadar tanınan hakların kapsamlarının genişletilmesi, müslüman tebaanın zımmilere imtiyazlar veren ve kendileriyle her yönden eşit kılan bu fermana tepki göstermeleri sonucunu doğurmuştu. Mustafa Reşit Paşa'nın musâvât-ı kâmile tabirine karşı çıkmasının sebebi, o güne kadar İslam hukukunun zımmet kurumu içinde statüleri belirlenmiş olan zımmilere verilen hakların yabancı baskısı neticesi, hatta yabancı üç büyükelçinin katkıları sonucu ilanındır. Reşit Paşa'nın korkusu fermanın dış müdahalelere sebebiyet vereceğidir.⁽¹⁹⁾ Meselenin ehemmiyeti açısından lâyiha'nın ana meselelerine değinmek yerinde olacaktır.

3.1. Islahat Fermanı'nın İlanında Avrupa'nın Etkisi

Kırım Savaşı'ndaki müttefik Avrupa devletleri, gayrimüslim tebaaya, Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ile verilen hakları yeterli bulmuyorlardı. Bu devletlerin başında gelen İngiltere ve Fransa, savaş boyunca Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim tebaa ile ilgili daha genel reformlar nasıl yapılır düşüncesindeydiler. Âli Paşa'nın bunun sadece hristiyanların haklarını güvence altına alma düşüncesiyle yapılmak istenmesinin gereksiz olduğunu ve bununla padişahın egemenlik haklarının ihlal edilmiş olacağı itirazına sebep oldu. İstanbul'daki müttefik devletlerin büyükelçileri bunun üzerine padişahın buyruğundaki herkesi kapsayan geniş çaplı bir reform tartışmasına girdiler.⁽²⁰⁾ Tartışmalar sonucunda büyükelçiler, Babıâli'ye sundukları birbirinden farklı yirmi bir önerge üzerinde fikir birliğine vardılar.⁽²¹⁾

¹⁸ Zımmi; İslam devletinin korumasından yararlanan, dinini değiştirmemiş ehl-i kitap kişilere denir. Osmanlı Devleti'nde 1856 Islahat Fermanı teorik anlamda zımmet kurumunu lağv ettiği için bu statüde olanlar artık zımmi değil, gayrimüslim Osmanlı vatandaşı olmuşlardır. Onun için "zımmi" yerine "gayrimüslim" sözcüğünü kullanmak hukuken daha isabetli olacaktır.

¹⁹ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996, s.61-62.

²⁰ Davison, s.69.

²¹ Engelhardt, s.92.

Nihayet 9 Ocak 1856 günü⁽²²⁾ Sadrazam Âlî Paşa, Hariciye Nazırı Fuad Paşa ve Şeyhülislam Arif Efendi ile Avusturya, Fransa ve İngiltere elçilerinden oluşan komisyon, verilen önermeleri değerlendirmek için bir araya geldi. Değerlendirmelere göre bir ferman kaleme alındı ve bu ferman “*Islahat Fermanı*” olarak ilan edildi.

Görülüyor ki, üç müttefik devlet elçisi, Osmanlı hükümetini Paris Konferansı öncesi fermanı tamamlayıp resmen ilan etmeye zorluyorlardı. Böylece Rusya Osmanlı Devleti’nin reformlarına karışmış olmayacak, dolayısıyla ferman bir oldu-bitti şeklinde sunulacaktı ki, bunda başarılı oldular. Bu ferman, birçok bakımdan İngiliz elçisi Canning’in şaheseri idi. Fransız elçisi Thouvenel de bunu tasdik edersine “*Devlet-i Âliyye’nin bu kadar fedakârlık edeceğini me’mul etmez idik. (tahmin etmezdik) Canning ne dediye vükelây-ı Devlet-i Âliyye kabul etti*” diyordu.⁽²³⁾ Zaten Engelhardt’ın da dediği gibi Canning, Osmanlı devletini Hristiyan dünyasına yaklaştırmaya çalışıyordu. Bu sebeple ferman Canning’in bütün mesleki hayatının bir ürünüydü ve bu onun için bir zaferdi.

Açıkça ifade etmek gerekirse 1856 Islahat Fermanı, 1839 Tanzimat Fermanı’nın tersine aslında Avrupa’da yapılmış oldu ve sadece şekli yerliydi. Ferman padişahın kendi arzusu olarak ilan edildiği ve Paris Antlaşması’nın 9.maddesine fermanın yabancıların müdahalesine temel oluşturmayacağı şeklinde bir hüküm konduğundan, Babıâli görünüşte hükümdarlık haklarını sadece şekil itibarıyla kurtarmış oluyordu. Gerçekte ise, Hristiyan tebaanın haklarını ve refahını düşünmek bu hususta gerekli kararları almak yetkisi, Avrupalı devletlerin eline geçmiştir.⁽²⁴⁾

Rusya’nın gayrimüslim tebaa ile alakalı olarak Osmanlı Devleti’nin işlerine karışmak istemesi Kırım Savaşı’na sebep olmuştur. Osmanlı Devleti savaştan galip ayrılmasına rağmen savaşa sebep olan müdahale hakkını bedavadan başka devletlere de tanımak zorunda kaldı. Bu durum İstanbul’daki elçilerin şımarmasına sebep oldu.⁽²⁵⁾

Cevdet Paşa’nın aktardığına göre ferman İngiltere, Fransa ve Avusturya elçileriyle resmi meclisler akdedilerek kabul edilmiş, hatta Kalimaki Bey de zabıt tutmuştur.⁽²⁶⁾ Reşit Paşa bunu duyduğunda tepkisini şöyle dile getiriyordu: “*Bu mesele işleriyle ilgili olmakla emsalsiz bir müzakeredir. Her ne kadar önceleri bile elçiler bazı şeyler söyler ve bazı işler yaptırırlardı. Ancak hepsi gayri resmi*

²² Tarih hakkında kaynaklarda pek bilgi verilmemektedir. Sadece olay zikredilmektedir. Verilen bu tarih için bkz. Beydilli, s.26.

²³ Cevdet Paşa, s.70.

²⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996, s.113.

²⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Islahat Tarihi Fermanı Devri (1856-1861)*, VI, Ankara 1995, s.23.

²⁶ Tartışma zabıtlarını bir Osmanlı Rumu olan Kalimaki Bey tutuyordu. Bkz. Cevdet Paşa, s.73.

olup resmi şekilde bir şey vuku' bulmazdı. Ve adı geçen esas maddeler Devleti Aliyye'ye sunulmadan Rusya kabul ettikten sonra Devlet-i Âliyye 'ye sunulmasını protesto etmek lazım gelirdi.”⁽²⁷⁾ Reşit Paşa konuya lâyihasında da şöyle temas etmektedir: “...Saltanat-ı Seniyye'nin sadece içişleriyle ilgili kanunlar için burada yabancı elçiler ile konferanslara girilmesi ve kararnameler bile tutturulması, devletin geleceğini tehlikeye koyacak şekilde politikaca pek büyük hatalardır.”⁽²⁸⁾ “...bu fermanın hükümleri Saltanat-ı Seniyye'nin kendiliğinden koyduğu diğer kanunlara benzemeyecek, üç devlet elçisiyle resmen konferanslarda kararlaştırılmış olacağı sebeple tatbikinin tamamının kuvvetli mecburiyet içinde olduğundan, bunun değişmesi ve başkalaştırılması imkansız olup...”⁽²⁹⁾

3.2. Ishalat Fermanı'nın Paris Antlaşması'nda Zikri

Sultan Abdülmecid'in müttefiklerinin Kırım Savaşı başlangıcında tespit ettikleri ve gayrimüslimler ile ilgili isteklerini öne almak amacıyla yayınladığı fermanı yedi gün sonra (25 Şubat 1856), Paris'te toplanan yabancı devletlerin temsilcileri bir kongre düzenlediler. Paris Kongresi olarak bilinen bu toplantının hemen başında barış antlaşmasının dördüncü maddesi gündeme geldi ve Islahat Fermanı'nın yapılacak antlaşmada zikredilmesi düşünüldü.⁽³⁰⁾

Osmanlı Devleti adına kongreye katılan sadrazam Âlî Paşa, Islahat Fermanı'nın yapılacak antlaşmaya herhangi bir şekilde zikredilmesi prensibine karşıydı ve antlaşmaya taraf olanların resmen ve “*senet alacakları*” formülüne şiddetle itiraz etti. İstanbul'a danışıldı ve *senet alma*'nın ağır bir anlamı, yani Babiâli'den *senet alma*'nın Prens Mençikof'un 1853'te isteyip de reddinin savaşa neden olduğu şeklinde bir bağlayıcı bildiri anlamına geldiği sonucuna varıldı.⁽³¹⁾

Âlî Paşa, belki de Reşit Paşa'nın telkinleriyle⁽³²⁾ fermanın antlaşmaya dahil edilmesine şiddetle karşı çıkmış ve Osmanlı devletinin sırtında yeni bir *yedinci*

²⁷ Cevdet Paşa, s.73-74.

²⁸ Reşit Paşa *Merhûmun* ...,s.59.

²⁹ Reşit Paşa *Merhûmun* ...,s.69.

³⁰ Gayrimüslimlerin durumunu içeren Islahat Fermanı'nın Paris antlaşmasında zikredilmesini müttefik devletlerin yanısıra mağlub olan Rusya da şiddetle istemekteydi. Çünkü Rusya böyle bir sebep için savaşa girişmişti. Fakat savaşı kazanamamıştı. Bunun üzerine Fransa Dışişleri Bakanı Walevski, Paris'e gelen Rus delegelerine “*savaş alanında kazanamadığınız şan ve şerefi siyaset alanında kazanacaksınız*” diyerek hem ıkiyüzlülüğünü göstermiş hem de dindışlarını müslüman Türklere karşı tercih edeceğini göstermiştir. Realite şu ki, burada Kırım Savaşı'nın aksine çıkar birliği vardır. Bkz. Abdurrahman Şeref Efendi, s.165-166. Ayrıca Paris kongresi görüşmeleri ve vesikaları için bkz. Türkgeldi, s.83-161, 370-395.

³¹ Engelhardt,s.96;Cevdet Paşa ,s.74.

³² Âlî Paşa,Paris'e hareket etmezden önce Reşit Paşa ile Fransa elçisinin balosunda karşılaşmış ve Reşit Paşa hristiyan tebaaya dair hususun antlaşmaya dahil olmaması için görüşlerini belirtmiştir.Bunun için bkz. Reşit Paşa *Merhûmun* ...,s.53-54.

madde⁽³³⁾ kamburunun oluşmasını istememiş olmasına rağmen Islahat Fermanı, 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması'nın⁽³⁴⁾ 9.maddesinde zikredildikten sonra "*her ne suretle olursa olsun söz konusu devletlere toplu ya da ayrı olarak, ne padişah hazretlerinin kendi tebaası ile ilişkilerini, ne de imparatorluğun iç yönetimine karışma hakkını verir*" deniliyordu. ⁽³⁵⁾ Ne var ki antlaşmada hat'tın resmen tanınmış olması bile onu diplomatik ilgi alanına sokuyor; Babiâli'nin prestijine, aynı maddede yer alan Sultan Abdülmecid'in Islahat Fermanı "*imparatorluğunun Hristiyan nüfuzuna karşı cömert niyetlerini kaydeder*" deyişinde olduğu gibi zarar veriliyordu.⁽³⁶⁾

Büyük devletler bu madde ile, Osmanlı gayrimüslimleri için bir teminat elde etmiş oluyorlardı. Bu devletler söz konusu maddeyi bahane ederek Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışabileceklerdi. Nitekim daha antlaşmanın mürekkebi kurumadan Avrupa kamuoyunun müdahalesi başlamıştır.

Karal, Rusya'dan sakındığımız Ortodoks tebaanın avukatlığını bu madde ile yalnız ortodoksların değil, bütün gayrimüslim tebaanın avukatlığının Paris Antlaşması devletlerine verildiğinden bahseder.⁽³⁷⁾

Devletlerin müdahalede bulunmama sözünü kendi açılarından bağlayıcı saymadıkları kısa sürede ortaya çıktı ve sonraki yıllarda büyük devletler fermanın vaatlerine dayanarak Babiâli'ye sık sık öneride bulunmuşlardır ve müdahale etmekten geri durmamışlardır.

Reşit Paşa da fermanın Paris Antlaşması'nda zikredilmesine fena halde kızmış ve fermanın antlaşmada bahsedilmesi durumunda çok kötü sonuçlar doğuracağını belirtmiştir. Şöyle ki; "*Eğer şu ferman nasıl yazılırsa yazılsın antlaşmada belirtilecek olursa artık burası Allah Korusun hükümet bölünmesi demek olacağı sebeple; Saltanat-ı Seniyye'nin şu savaşta ettiği fedakarlık, çektiği sıkıntılar ve*

³³ Bu Yedinci Madde ,1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın yedinci maddesidir.Bu maddeye getirilen yorum sayesinde Rusya,Ortadoks Osmanlı tebaası üzerinde hak iddia etmiş ve bu Kırım Savaşı'nın sebebini teşkil etmiştir.

³⁴ Paris Antlaşması'nın metni için bkz. Ahmet Lütfi Efendi,Vak'â-nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi (Yay. Münir Aktepe),IX, İstanbul 1984,s.230-244.

³⁵ Paris Antlaşması'nın kabul edilen 9. Maddesinin tam metni şöyledir: "*Padişah Hazretleri, tebaalarının refahı için sarfetmekte oldukları devamlı himmetleri yolunda din ve ırk farkı gözetilmeyerek, hepsinin durumunu ıslah edici olmakla beraber İmparatorluğunun hristiyan halkı hakkında inayetkâr niyetlerini sağlamlaştıran bir yüksek ferman ihsan buyurmuş olduklarından ve bu hususta olan asil düşüncelerine bir delil göstermek istediklerinden bağımsız iradelerinden sadır olmuş olan bu yüksek fermanın Paris Antlaşması devletlerine tebliğini uygun görmüşlerdir. Paris Antlaşması devletleri, bu tebliğın yüksek değerini ispat ve teyyid ederler. Şurası kesin olarak kararlaştırılmıştır ki, bu tebliğın Padişah Hazretleri'nin ne kendi tebaasıyla olan hükümrânlık işlerine ve ne de Saltanat-ı Seniyyelerinin içişlerine ayrı ya da birlikte olarak müdahale etmek için hiçbir halde Paris Antlaşması devletlerine bir hak ve selâhiyet vermeyecektir.*" Ahmet Lütfi Efendi, s. 236.

³⁶ Davison, II, s.199.

³⁷ Karal, VI, s.7.

müttefik devletlerin dahi sarf ettiği mesai ve yardımlar bayağı sonuçsuz kalacaktır. Devletlerin muhafaza-i istiklal hakkında olan davalarını şu fi'il nakz edeceği ve sonuç başlangıcına uygun düşmeyeceği sebeple bu bile anlamsız bir söz gibi görünecektir.”⁽³⁸⁾ “Fermanın antlaşmada belirtilmesi pek zor görünüp, halbuki her ne kadar gizli şekilde olursa olsun bir kere de antlaşmada zikredildiği gibi Saltanat-ı Seniyye'nin geleceğine büyük yara açılmış ve bundan böyle devletin içişleri hakkında devletlere bir resmi müdahale hakkı verilmiş olacağından mesela bu belanın def'ine çare ve imkan bulunamayacak olduğu halde, bunu Devlet-i Âliyye devletlerin ilelebed müşterek koruması altında kalmamak için mesela bundan beş seneye kadar Osmanlı ülkesinde lazım gelen ıslahatı tatbika yardım buyuracağı sebeble vaktin bittiğinde dördüncü maddenin sanki hiç yokmuş hükmüne girmesi ve o zaman zarfında devletler tarafından Devlet-i Âliyye'ye bir çeşit müdahale edilmemesi fıkralarının dahi antlaşmaya konulması gibi bazı şeyler yapılması...”⁽³⁹⁾ gibi teklifler de öneren Reşit Paşa, Paris'te çok sıkı pazarlık ve hilelerle fermanın antlaşmaya dahil edilmek isteneceğini belirterek devamla: “devletler fermanın içine aldığı hükümleri genel antlaşmaya kelime kelime geçirmeyerek mesela esas maddelerin dördüncüsünde belirtilen Hristiyan tebaanın hukuk-ı politikıyesinin Devlet-i Âliyye'nin filan tarihinde (18^{ubat} 1856) neşrettiği ferman ile beraber uygulanması ve sağlamlaştırması olduğundan artık bunların bahis konusu olmasına gerek kalmayarak sadece zikriyle kafi olunmalı gibi bir paragraf ilave etmek isteyecekleri kuvvetli ihtimalden olup, bunun uygulanması taktirinde ise, imtiyazları içeren ferman, antlaşmadan hesap edilecektir. Bununla devletlere haksız nezaret verilmiş ve bu sebeple saltanatın geleceği ihlal edilmiş olacağı ve padişah hazretleri ile ilgili olduğu halde konferanslara gitmeye başta şahsi meylim var iken, işin edindiği şekil ve gidişata göre bu mahzurdan kurtarılması imkansız görülmektedir.”⁽⁴⁰⁾ diyerek hadisenin vehametini ortaya koymaya çalışmaktadır.

3.3. Islahat Fermanı'nın Muhteviyatındaki İhmaller

3.3.1. Müsâvât-ı Kâmile (égalité ^e ^{ee} parfâit): Gayrimüslim tebaanın Osmanlı Devleti'nde yönetici topluma nazaran bazı kısıtlamaları vardı. Günlük hayatta ata binmeleri, hamamda nalınsız gezmeleri, cizye vermeleri, sokakta kaldırımdan gitmeleri ve ayrı kıyafetle gezmeleri yasaklanmıştı. Bunlar uygulanmakta olan şer-i şerif'in bir sonucuydu. Sözgelimi gayrimüslimlerin kendilerine has bir kıyafet giyme zorunluluğu fakihlere göre, müslümanlar ile

³⁸ Reşit Paşa Merhûmun..., s.59.

³⁹ Reşit Paşa Merhûmun..., s.71-72.

⁴⁰ Reşit Paşa Merhûmun..., s.55-56.

gayrimüslimleri birbirinden ayırdetmekti. Yoksa onları belirli kıyafet giymeye mecbur etmek değildi.⁽⁴¹⁾

İlan edilen 1856 Islahat Fermanı, müslüman ve gayrimüslim tebaaya tam bir eşitlik sağlamaktaydı. Yani artık *gavura* bile *gavur* denmeyecekti. Bu asırlardır Osmanlı yönetiminde yaşayan azınlıklarına verilen en geniş haklardı ve ferman genel olarak Hristiyan milletlerin anayasal gelişmesinin başlangıcı olarak onların ulusal bağımsızlık isteklerinin bir manifesti olmuştu.⁽⁴²⁾ Fakat çok geçmeden müslüman halk tepkisini ortaya koymaya başlamıştır.

Paris Antlaşması öncesi yapılan görüşmelerde en ateşli tartışmalara yol açan nokta, müsâvât-ı kâmileyi içine alan barış antlaşmasının dördüncü maddesiydi ve Reşit Paşa, kötü sonuçlar doğuracağı için buna karşı çıkmıştı. Paşa, bu müsâvât-ı kâmile sözünün “*Hukuk-u Politikkiye*” sözüyle belirtildiğine işaret ederek şöyle demektedir: “...barış antlaşmasının dördüncü maddesi, Hristiyanlar ile ilgili olup bu şimdiye kadar hiçbir resmi belgede kullanılmayan “*hukuk-u politikkiye*” tabiridir ki Müslümanlar ile Hristiyanları her hususta tam bir eşitlik (müsâvât-ı kâmile) haline koyacak sözdür.”⁽⁴³⁾ “...barış antlaşmasının dördüncü maddesinde “*hukuk-u politikkiye*” lafzı görüldüğü gibi protesto olunmayarak kabulunu haber veren sukut muamelesi gösterilmesi... devletin geleceğini tehlikeye sokacak şekilde politikaca pek büyük hatalardır.”⁽⁴⁴⁾ “...geçen yıl ki antlaşma şartlarında (ön barış şartlarını kastediyor) sadece mezhebi imtiyazların bekası paragrafı konularak devletlerarasında yapılan bazı evrakda ancak rahat ve refah manasını üzerine alan reayanın durumunun düzeltilmesi hükmünün Hz. Padişah’a havalesi gizlenmiş olup bu defaki antlaşma şartlarının dördüncü maddesinde bile hukuk-ı politikkiye sözünün olmasıyla beraber yine Devlet-i Âliyye’nin hukukuna ve geleceğine riayeti sağlam kaydının bile yazılmış olması kaçınılmaz sebeblerin mütalâasını şiddetli kılmaktadır. Bunda başka elçilerin karşılıklı konuşmalar sırasında “doğrusu vükela-yı Devlet-i Âliyye her sûretle işi kolaylaştırarak, arzu ve isteklerimizin bile önüne geçtiler” tarzında sözler söylediklerine dair rivayetler ve şu sıralarda bu sözleri tastik eden gazete hikayeleri bile, hep ısrar edilen maddenin yokluğu düşüncesine kuvvet verecek şeyler olduğuna göre, sadece Avrupa’ca bir makbüllük kazanılmak havasıyla, asıl taraf tutulacak ihtiyat yoluyla ve hikmetli terkedilmiş olması zannı pek galip görülmektedir.

⁴¹ Ahmet Refik (Altınay), s.193; krş. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*, İstanbul 1992, s.17. Ayrıca bkz. Bozkurt, s.14-32.

⁴² Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s.213.

⁴³ Reşit Paşa Merhûmun..., s.54.

⁴⁴ Reşit Paşa Merhûmun..., s.58-59.

İşbu fermanın gerçek anlamını gizlemek için her ne kadar aldatıcı yorumlar ile uğraşmakta ise de asıl gerçeği Avrupa'ya bildirdiği üzere azâd-i tam ve müsâvât-ı kâmile hükmü bundan böyle hakim topluluk ve yönetilen topluluklar (millet-i hakime ve millet-i mahkûme) arasında hiçbir fark kalmadığını ve fermanın bu şeylerde ve gerek mülk edinme maddesine dair yerlerinde görülen gizli paragraflar bile ancak burayı aldatmak için meydana konulmuş uydurma kelimeler olup...”⁽⁴⁵⁾

Görülüyor ki Reşit Paşa, müsâvât-ı kâmileyi yani tam bir eşitliği devletin geleceğini tehlikeye sokacak şekilde politikaca pek büyük hata olarak telakki etmekte ve bunun çıkabilecek kötü sonuçlarından bahs etmektedir.

3.3.2. Azâd-i Tam (émancipation complet): Barış antlaşmasının söz konusu olan dördüncü maddesi gayrimüslim tebaasının haklarına kavuşturularak, bunların “*emanziye*” edilmesi idi. Emancipation yani emanziye, gayrimüslimlerin müslümanlara karşı rüşlerini ispatlamasıdır. Rüşünü ispatlama da doğru yolu bulup bağlanması, dinine ve malına zarar gelecek şeyi bilmek, doğru düşündürmektir. Sözgelimi bir çocuk büyüüp ergenlik çağını aştıktan sonra buna *emanziye* oldu artık kendi kendini idare edebilecek denir. Osmanlı yönetimindeki gayrimüslimlere de Islahat fermanıyla verilen bu azâd-i tam (tam bağımsızlık) artık kendi kendilerini idare etmeleridir. Millet olarak bağımsız olmalarıdır. Berkes, Islahat Fermanının Hristiyan “*millet*”lerin anayasal gelişmesinin başlangıcı olduğunu boşuna söylememiştir. Onun için dördüncü maddenin sonuçları müslümanlara çok ağına gitmişti. Cevdet Paşa, maddelerin en ağır gayrimüslim tebaanın hukuk-ı politikiyede eşitlikleri maddesi idi ki tabii vazifesinin en ağır olan askerlik vazifesini icrâ etmedikleri halde eşit olmaları gariptir diye hayretini gizleyememiştir.⁽⁴⁶⁾ Reşit Paşa da “...*bu madde Devlet-i Âliyye nin 600 yıllık rengine tamamıyla zıt ve muhalifi olan diğer bir renge koyacak ve Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında Allah korusun bir büyük kavga meydana gelebilecek...*” diyerek devletin kuruluşundan bu güne dek geçerli olan ve devletin temelini oluşturan sisteme zıt ve muhalif olan başka sisteme sebep olacak ki bu da tebaa arasında büyük çatışmalara sebep olacaktır.⁽⁴⁷⁾ Durumla ilgili olarak müzakereler sırasında Fuad Paşa, İngiltere elçisi Canning’e demiş ki: “*Devlet-i Âliyye dört esas üzerine müesses olup bunlar ile her nasıl istenir ise idaresi ve ilerlemesi kabil olur ve bunlarda her kangısı nakıs olur ise idare kabil olmaz. Dört esas budur; Millet-i İslamiyye, Devlet-i Türkiyye, Selatin-i Osmaniyye ve payitaht-ı İstanbul.*” Tezakir’de devamla deniliyor ki Fuad Paşa’nın bu sözü doğrudur. Fakat bu kadar yüz yıllardan beri millet-i hakime olan ehl-i İslâm ,teba-i gayrimüslime ile tam eşitlik

⁴⁵ Reşit Paşa Merhûmun..., s.61-63.

⁴⁶ Cevdet Paşa, s.74.

⁴⁷ Reşit Paşa Merhûmun..., s.64.

haline tenezzül ettikte acaba dört esastan biri yıkılmadı mı? İşte bahis buradadır. Vükelay-ı hazıra “*esasa dokunulmadı*” derler. Muhalifler ise “*devletin esasına halel getirildi*” diye itiraz ederler.⁽⁴⁸⁾

Ziya Paşa da yıllar sonra Hürriyet gazetesinde kalem aldığı makalelerde Müslüman ve Hristiyan tebaa arasında eşitlikten bahsederken “*Hristiyanlar eşitlikte Müslümanları fersah fersah geçtiler. Hristiyanların muhafaza-i hukuku üç dört kabza-i kefalet altında temin olundu. Müslümanlardan bedel-i askeri altı bin kuruş alınırken, Hristiyanlar elli kuruş veriyordu. Musâvât böyle mi olur?*” diyordu. Hristiyan tebaaya tam bağımsızlık ve eşitlik verilmesini isteyen Avrupa’da tebaaların durumu nasıldı? Orada tam bağımsızlık var mıydı? Yoksa onlar gözlerindeki çöpü görmeyip gözümüzdeki çapağı mı görüyorlardı? İşte Fransız diplomat Engelhardt, konuyla alakalı düşüncelerini şöyle belirtiyor: “*Katolik olmayanlara, İspanya’da dinlerinin gerektirdiği ayin ve ibadetleri serbestçe icra etmelerine izin verilmemektedir. Daha dün dek Toskana’da ve Napoli’de resmi otoriteler Protestanlığı kabul edenlere karşı kovuşturma açıyordu. İsveç’te Protestanlıktan Katolikliğe geçenler sürgün ve müsadere ile cezalandırılıyordu. Yunan anayasası başka mezhepleri yayma faaliyetini yasaklamaktadır. Polonya’da Katolikliği kabul eden Ortodokslara karşı ne sert kanunlar konduğu hatırlardadır. Ya İngiltere’de? Papanın üstünlüğünü kabul etmek diye bir şey düşünülebilir mi? Bir Yahudi’nin milletvekili seçilmesine cevaz verilmiş midir? Dinsizler Parlamento dışı bırakılmamış mıdır? (Avam Kamarasında 26 Nisan 1881 tarihli oturumunda dinsizliğini açıklamış olan Mr. Bradlaugh’un yemin etmesine ve dolayısıyla görevlerini icra etmesine izin verilmemiştir.)*”

Osmanlı Hristiyanları için en geniş bir dini serbestlik talep etmek elbette ki doğru değildi, ... en uygar milletlerin bile henüz kurtulmuş oldukları önyargı denen boyundurluğu Türkiye’nin bir anda kırmasını istemeye adil bir istektir denilebilir mi? Türk hükümeti çok yumuşak başlılık gösterip de böyle bir teşebbüse girişmişse bile, bunun, olumlu bir sonuca ulaşabileceğini ummak sağduyu kurallarına uyar mı?⁽⁴⁹⁾

3.4.İslahat Fermanı’nın İcrâsı ve Doğuracağı Sonuçlar

1839 Tanzimat Fermanı’nın uygulanması sırasında çekilen meşakkatler hafızalarda hala tazeliğini korurken ilan edilen İslahat Fermanı’nın tatbiki de Osmanlı hükümetini kara kara düşündürüyordu. Çünkü müslüman halk, olayı kabullenememiş ve Hristiyan halka karşı muamelelerinde kasıtlı olmaya

⁴⁸ Cevdet Paşa, s.85.

⁴⁹ Engelhardt, s.89-90.

başlamıştır.⁽⁵⁰⁾ Bu küçükmüş gibi görünen hadiselerin belli bir süre sonra hiç de küçük olmadığı görünmüştür. Daha Islahat Fermanı'nın ilanından kısa bir süre sonra 1856 Nisan'ında Maraş'ta İngiliz Konsolosluğunda çalışan bir gayrimüslim bir mahkemede kadiya hakaret ettiği gerekçesiyle ailesiyle birlikte fanatik bir müslüman grup tarafından öldürüldü.

15 Temmuz 1856'da Cidde'de müslümanlarla hristiyanlar arasındaki bir kavgaya müdahale etmek isteyen Fransız konsolosu ve İngiliz konsolos yardımcısı öldürüldü.⁽⁵¹⁾

Lübnan'da ise, 1860'da iç karışıklıklar çıktı. Eşitlik ilkesi kabullenemeyen müslümanlar ile hristiyanlar arasında çatışmalar oldu. İstanbul Hükümeti olayları teskin etmek için Hariciye Nazırı Fuad Paşa'yı bölgeye gönderdi. Fuad Paşa'nın hazırladığı raporda Islahat Fermanı'nın getirmiş olduğu eşitlik ilkesinin olumsuz sonuçları belirgin şekilde görüldü.

İşte Cidde, Lübnan, Girit, Karadağ ve Suriye'de çıkan hadiseler gayrimüslim ve müslüman tebaanın Islahat Fermanı'nın öngördüğü yeniliklere henüz hazır olmadığını göstermektedir. Özellikle Irak, Şam, Halep ve Anadolu'da olayların çıkacağını bilmek bir kehanet işi değildi. Çünkü bu bölgeler hassastı ve buralara çok iyi muamele yapılması gerekirdi. Reşit Paşa durumu çok iyi bildiğinden Padişah'ı olaylara karşı uyarmakta ve şöyle demekteydi: "...müslümanlar ile hristiyanlar arasında Allah Korusun bir büyük kavga meydana gelebilecek... hala İstanbul'da bir yabancı kuvvetin bulunması sebebiyle burada olaylardan korkulmaz ve Rumeli'nin bile Bosna ve Arnavutluk'tan başka yerlerinden bir uygunsuzluk beklenmezse de, Şam, Halep, Irak ve Anadolu'nun pek çok yerlerinde bunun kötü tesirleri ve icrasındaki güçlükler kuvvetle akla gelebilecek ve asla kayd olunmayacak, aksine buna son derece hafif şekilde teşebbüs olunmuş olması bile akla uygun görülmez."⁽⁵²⁾ Reşit Paşa, ayrıca böyle kanunların halk tarafından hüsn-ü kabul görmeyeceği ve bu kanunların tam yerleştirilmeleri için kuvvetli senetlerin bulunması gerektiğini yoksa kabul etmemeleri durumunda yabancı askerlerin ikametlerine devam edeceklerini

⁵⁰ Abdurrahman Şeref Efendi'nin naklettiği bir hadise tebaanın artık belirgin şekilde kutuplaştığını ve daha önce belki sadece tanımaya yönelik olan sıfatlar artık yerini aşağılamaya bırakmıştır: Galata'daki Voyvoda Karakolu'nda eski bir tabur ağası varmış. Hristiyan halk arasında bir müslümanı yakalıyarak karakola götürür ve "Gavur dedi" diye cezalandırılmasını isterlermiş. Tabur ağası "Ay oğul anlatamadık mı? Şimdi Tanzimat var. Gavura gavur denmeyecek. Söyleye söyleye dilimizde tûy bitti" diye suçluyu azarlamış. Abdurrahman Şeref Efendi, s.73.

⁵¹ Konsolosların öldürülme hadiselerinden sonra olay, uluslararası boyut kazandı. İngiliz ve Fransız donanmaları Cidde'ye gelerek şehri bombaladılar ve suçluları idam ettirdiler. Müslüman halk olaya büyük tepki gösterdi. Görüldüğü gibi menfaatleri söz konusu olduğu zaman büyük devletler, Osmanlı hükümlerini hiçe sayarak suçluları kendiler yargılamışlardır. Bu, Osmanlı devletinin o günkü içler acısı halini göz önüne sergilemesi bâbında dikkate şayandır. Islahat Fermanı'nın etkisiyle çıkan siyasal olaylar için de bkz. Bozkurt, s.71-83. Ayrıca devrin olayları için bkz. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1995, s.168 vd.

⁵² *Reşit Paşa Merhûmun...*, s.64.

belirtiyor. "öyle ki "... bu defa ilan olunan kanunlar şimdiye kadar hiç benzeri görülmemiş gayet ayıklanmış bir madde olduğundan şamatasız icrasına sebep olmak ve şayet taşralardan buna karşı hareket edenler olur ise, onları kolaylıkla yola getirmek için elde bir kuvvetli senedinin bulunması... eyalet ve livalarda tatbikinde bile memurlar tarafından yolsuzluk vaki olacak olur ise, bunlardan bir takım sıkıntılar meydana geleceğinden ve bununla yabancı askerlerin Osmanlı ülkesinde ikametlerine devam ettirmeye bile sebep vereceğinden şüphe olmamaktadır..."⁽⁵³⁾

Reşit Paşa fermanın icrası ve tatbiki hakkındaki tenkit ve tavsiyelerini şöyle sürdürüyor; "... fermanın içine aldığı hükümler ve tatbik şekline gelince, zaman ve mevki'in hüküm ve lüzumu inkâr edilmeyerek, Hristiyan tebaanın yüzyıl değil, yirmi yıl önceki halde bile kullanılması mümkün olamayacağı ve şimdiye kadar gerek Sultan Mahmud zamanında ve gerek hali hazırda Hristiyanlar haklarında aralık aralık münasip olan yüksek müsaadelerinizin hep bu düşüncelerden ileri gelmektedir. Bu, meydana olan meseleler olduğuna göre bundan böyle dahi bazı müsaid maddelerin eklenmesinin gerekliliği hakkında bir diyecek yok ise de, böyle şeyler tedrici ve özellikle yabancı devletlerin resmi müdahalesi olmaksızın yapıp, hem müslümanların eleştirilmesine ve hem de hristiyanların hayallerinin de ötesinde bir şekilde birdenbire birçok imtiyaz verilip de şımartılmamasına dikkat etmek icab ederken Vükela-yı Fiham hazretleri tarafından bu ince hükmün aranılmaması şaşılacak noktadır..."⁽⁵⁴⁾

3.5.İslahat Fermanı'nın İlanı ve Sonrası Yapılan İhmaller

Reşit Paşa'nın Sultan Abdülmecid'e sunduğu, lâyihasında üzerinde durduğu hususlardan biri de fermanın ilanından önce sonra ve ilanı sırasında yapılan politik hatalardır. Paşa, bunları gaflet olarak değerlendirmektedir. Mesela, barış antlaşmasının dördüncü maddesinde "*hukuk-ı politikıyye*" lafzı görüldüğü halde sükut edilmesi, protesto edilmeyip konu incelenmeksizin Viyana protokolünü imza için Viyana maslahatgüzarına yetki verilmesi ve devletin içişleriyle ilgili olduğu halde yabancı devlet elçileriyle konferansa girilmesi ve hatta zabıtlar tutulması gibi...

Reşit Paşa fermanın ilanından önce halkın ve özellikle yerel yöneticilerin hazırlatılmaları gerektiği üzerinde durmakta, "*fermanın ilanında hiç olmazsa on-on beş gün önce valilere ve mutasarrıflara gizlice birer mektup yazılıp da devrin icaplarına uygun olmak üzere şu anlamda ve bu şekilde bir ferman gönderilecektir. Sizler uygun kimseler ile şimdiden halkın zihinlerini*

⁵³ Reşit Paşa Merhûmun..., s.65-66,69.

⁵⁴ Reşit Paşa Merhûmun..., s.60-61.

hazırlamağa yardım ediniz gibi vasiyetlerde bulunulmak çok mühim iken araştırıldığına göre bunda bile ihmal olunmuştur.” demektedir.⁽⁵⁵⁾ Reşit Paşa, fermanın yüksek şûrada ya da özel bir Meşveret Meclisinde tartışılmadan kısa bir mecliste birkaç kez toparlanma ile çarçabuk yapılmasını eleştirerek fermana vükelânın kararından bile bahsedilmeksizin özel irâde şeklinde ilan edilmesinin vükelâlık vazifesine zıt bir büyük hata olduğunu söyler.⁽⁵⁶⁾

Reşit Paşa, yukarıda da da değinildiği gibi kanunların yerleşmesi için Avrupalıların askerlerini çekmek istemeyeceğinden bahisle büyük zarar olacağını söylemektedir: “... bizim içinde iken hissedemediğimiz zorlukları dışardan Avrupalının daha etraflı gördüğüne ve küçümsümediğine bu bile gösterir ki yeni kanunlar yerleşinceye kadar ülkenin bazı yerlerinde müttefik devletlerin askerlerinin yeterli müddet ikametleri gerekliliğinden Avrupa gazeteleri şimdiden bahsetmektedir. Bu ise olaya gelecek yani müttefik devletler ile yapılan ittifak antlaşmasında barış akdini ardında ve gözden geçirilme zamanı zarfında hazırlanıp asker ve gemilerini iade etmeleri şart iken böyle sebepler ile ikamet devâmı zuhûr edecek olursa, bunun bile büyük zararları olacağı aşîkârdır.”⁽⁵⁷⁾

3.6.Lâyihada Zikri Geçen Diğer Hususlar

Çalışmamızın bu bölümünde Mustafa Reşit Paşa’nın lâyihasında geçen fakat araştırmamızda bir başlık altında yer almayacak olan konulara değineceğiz.

Reşit Paşa, yayınlamış olan fermanın matbu suretini okuduğunu hususun başında ve sonunda ve uygulama şeklinde Devlet-i Âliyye’nin istiklal ve şanına zarar ve zihinlere hüzmün verecek şeyler gördüğünü belirtiyor. Bu belirtmenin padişaha karşı vazifelerinin en öncesi olduğunu bu aciz ve emelsiz kulun böyle bir hareketine başka türlü anlam verilemeyeceğini belirtiyor. Paşa, ayrıca fermanın yayınlanmasının kaçınılmaz sebepleri olabileceğini fakat umurun tepkilerini susturmak için kıymetli delillerin belirtilmesi gerektiğini söyleyerek; “Zira kaçınılmaz sebebler gerçekten mevcut ise, o anda ispatta zorluklar olmadığı sebeble Saltanat-ı Seniyye’nin eski adetlerinden olduğu şekilde bu husus bir umumi meclise getirilmiş ve gerçek durum etraflıca anlatılmış olsa idi, herkes deli olmadığından büyük büyük muhatıratı def ‘ için en muta’asib ve vukufsuz bulunanların bile her halde bu nevi fedakarlıkları göze alacaklarına şüphe olmadığına göre, o halde bu hususun kararı umurun oybirliğiyle olur ve Devlet-i Âliyye dahi her türlü ta’rizatdan ve icra emrinde bile zorluklardan

⁵⁵ Reşit Paşa Merhûmun..., s.66-67.

⁵⁶ Reşit Paşa Merhûmun..., s.66. Âlî Paşa’yı fermanı umûmi bir mecliste tartışılmamasını eleştiren Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı’nı hazırlarken devrin vükelâ ve nüfuzlu şahsiyetlerini toplamış ve bir meclis zabıtası düzenlemiştir. Yaklaşık 36-37 ricâlin mühürlerinin bulunduğu mazbata, TSMA, Nr.3084’te kayıtlıdır. Mazbata hakkında bilgi ve mazbatanın transkripsiyonu için bkz. Kaynar,s.171-173.

⁵⁷ Reşit Paşa Merhûmun..., s.67-68.

emin bulunurdu. Çünkü bundan önce Suhtalar maddesi vukuunda, o zaman umumun oyları ve şer'i şerifin izni ve ona bağlı buyrulan iradeyi toplayarak elde bulunmuş olan açık senedin fenalıkları def ' için kuvvetli silah olduğu cümlelerin malumu...»⁽⁵⁸⁾ olduğunu belirtiyor.

Hicaz ahalisinin hassasiyeti ve Cidde Valisi Kâmil Paşa'nın durumunu da lâyihasında belirten Reşit Paşa, mahalli memurluklara da önem verilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir:

“Hicaz yöresinin halifelik sıfatına kuvvetli yakınlığı sebebiyle, o mübarek memleketteki ahalinin efkarını gözetmek zorunluluktur. Daha yakın zamanda bir esirler yasaklılığı sözünü oralarda nasıl büyük bir kavgaya sebep olduğunu bile bu fermanın oralarda yayılması herkesi üzeceğinin kuvvetli delili olmaktadır. Cidde valisi Kamil Paşa Hazretleri⁽⁵⁹⁾ her ne kadar sadık bir dost ise de, bir vakitten beri kendisinin görünen şiddet ve hiddeti ve özellikle Harem-i Şerif'de kan dökmeye sebep olması, o mübarek yörede herkesi kırgın ettiği ve nefret ettirdiği bile erbab-ı vukuf tarafından rivayet olunmaktadır. Kamil Paşa'nın hilafet merkezine diğer bir işte kullanılmak üzere, şu aralık Harem-i Şerif'te ahaliye emniyet hissi vermek ve onları barıştırmak ve onlara kötü tesiri olacak şeyleri hakim olana yakışır bir şekilde bildirmeye ve inceden inceye anlatmaya muktedir bir zatın Cidde'ye vali tayiniyle çarçabuk mahalli memurluklara lüzumundan fazla ehemmiyet verilmesi...»⁽⁶⁰⁾

Reşit Paşa'nın zikrettiği önemli bir nokta da fermanın dolaylı müslüman halkın kederli ve sıkıntılı olmasını doğal olduğu ve bütün müslümanlara mümkün mertebe iyi davranılıp ve yumuşatma tedbirlere başvurulması gerektiğidir

⁵⁸ Reşit Paşa Merhûmun..., s.57,60,64-65

⁵⁹ Bu Kâmil Paşa, yahudiden dönme bir zat idi.

⁶⁰ Reşit Paşa Merhûmun..., s.70-71.

SONUÇ

Mustafa Reşit Paşa'nın yaratılışındaki kudret ve kabiliyetleri tartışma kabul etmez durumdadır. İşlere aşinalığı, sağduyusu ve kurnazlığı inkar edilemezdi. Reformcu kişiliği hep ön plandaydı.

Tanzimat dönemi reformları da onun ve talebeleri olan Âlî ve Fuad Paşaların devlet yönetimine geçmeleri sayesinde oldu. 1853-56 Kırım Savaşına sebebiyet veren gayrimüslim tebaanın durumu, O'nun da kafasını kurcalıyor ve ıslahat yapılması gerektiğini düşünüyordu. O, 1839 Tanzimat Fermanı'nı ilan etmeden devletin üst düzey yetkililerinden oluşan bir kurul ile çalışmış ve kendi hazırladıkları metni ilan etmişlerdi. Onun için Reşit Paşa, Avrupalı devletlerin etkisiyle hazırlanan Islahat Fermanı'na karşı muhalefet etti. Çünkü ferman yabancı devlet elçilerinin işbirliğiyle hazırlanmış ve gayrimüslim tebaaya verilen imtiyazlarda çok ileri gidilmişti.

Mustafa Reşit Paşa'nın, asıl itiraz ettiği nokta barış antlaşmasının dördüncü maddesinin Islahat Fermanı'na dahil edilmesi idi. Bununla verilen imtiyazlar Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaa üzerindeki zimmet kurumunu lağvettiği için özellikle hristiyanların şımaracağını ve bunu sindiremeyen müslüman halk ile aralarında büyük çatışmaların vukû' bulacağını belirtiyor. Cidde, Lübnan, Suriye, Girit vs. yerlerde çıkan ve binlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan hadiseler büyük ölçüde, gayrimüslimlere tanınan imtiyazların halk arasında sindirilememesinden kaynaklanmaktaydı. Zaten Fuad Paşa'nın da Suriye ve Lübnan hadiseleri akabinde hazırlamış olduğu raporda bu görülmüyor muydu? İşte çıkan bu hadiseler Reşit Paşa'nın itirazındaki haklılığını ortaya koyuyor ve Paşa'ya "*doğru söyledin*" diyordu.

Reşit Paşa itiraz lâyihasında dış tesirlerle bunu doğuracak olan, fermanın Paris Antlaşması'nda zikredilmesi üzerinde de özellikle durmaktadır. Fermanın, Paris Antlaşması'nda bahsedilmesiyle başlayan süreçte Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmayı kendilerine mübah gördüler. Cidde hadisesinde İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin hükümrânlık haklarını hiçe sayarak şehri bombalamaları ve suçluları idam etmeleri yine Reşit Paşa'ya "*doğru söyledin*" diyordu.

Hulâsa, Reşit Paşa'nın Sultan Abdülmecid'e takdim ettiği lâyiha, zamanla Paşa'yı haklı çıkarmış ve verilen imtiyazların tedrici ve dış müdahale olmaksızın yapılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ , *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul 1339.
- AHMET LÜTFİ EFENDİ, *Vak'a-nüvis Ahmet Lütî Efendi Tarihi* (yay. Münir Aktepe) ,IX ,İstanbul 1984.
- ALİ RIZA –MEHMED GALİB,XIII. *Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli* (Yay. Fahri Çetin Derin), I ,İstanbul 1977.
- (ALTINAY),Ahmet Refik ,“Türkiye’de Islahat Fermanı”, *TOEM*,sene 14, sa. 4 (81),İstanbul 1340,s.193-215.
- BERKES,Niyazi,*Türkiye’de Çağdaşlaşma* ,İstanbul 1978.
- BEYDİLLİ,Kemal, “1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları Hakkında”, *150.Yılında Tanzimat* ,Aydınlar Ocağı Yayını,İstanbul 1990.
- BOZKURT,Gülnihal,*Gayrimüslim Osmanlı Vatanlaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*,Ankara 1996.
- CEVDET PA^aA, *Tezâkir* (Yay. Cavid Baysun), I, Ankara 1991.
- DANIŞMEND,İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*,IV, İstanbul 1972.
- DAVISON,Roderic H.,*Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876* (Terc. Osman Akınhay) ,I-II,İstanbul 1997.
- ENGELHARDT, Ed.,*Tanzimat* (Terc. Ayda Düz) ,İstanbul 1976.
- EREN, A. Cevad ,“ Tanzimat”,*İA*,XI,s.709-765.
- ERYILMAZ,Bilal,*Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*,İstanbul 1996.
- ,*Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*,İstanbul 1992.

- FATMA ÂLİYE HANIM, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani* (Sad. Metin Hasırcı), İstanbul 1994.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Nizâm-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V, Ankara 1994.
- , *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, VI, Ankara 1995.
- KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1991.
- KODAMAN, Bayram-Ahmet Turan Alkan, “Mustafa Reşit Paşa” , *150. Yılında Tanzimat* (Ed. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1992, s.1-10.
- MEHMED SELÂHEDDİN, *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi*, İstanbul 1306.
- Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Ankara 1994.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, VII, İstanbul 1978.
- Reşid Paşa Merhûmun Âsâr-ı Siyâsiyesi*, İstanbul 1305.
- ^aAPOLYO, Enver Behnan,, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi*, İstanbul 1945.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye* (Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal), I, Ankara 1987.
- , *Rical-i Mühimme-i Siyasiye*, İstanbul 1928.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1985.

EK

**MUSTAFA REŞİT PAŞA’NIN
1856 MU’ÂHEDESİ’NE VE HİRİSTİYANLARA
VERİLEN İMTİYÂZ FERMÂNINDAN DOLAYI
MÜTEVEFFÂ ÂLÎ PAŞA’YA TA’RÎZEN
MABEYN –İ HÜMAYÛNA TAKDÎM EYLEDİĞİ
LÂYİ HA’NIN TAM METNİ**

Zât-ı vâlâ-yi hazret-i sadâret-penâhi (Alî Paşa), bu taraftan hareket etmezden evvel, kendilerine Fransa sefirinin balosunda tesâdüf olunduğundan, esnâ-yi sohbetde hristiyan teba'aya dâir yapılacak şeylerin bir an akdem icrâsı takdîrinde, bu husûsun mu'âhedeye dâhil olmakdan kurtulacağı, süferâ-yi selâse tarafından va'ad olunduğunu hikâye ile berâber bu bâbda mütâla'a-i çakerânemi istifsâr buyurdıklarına binâen, mâdemki şerâit-i sülhiyyenin dördüncü mâddesi hristiyanlar üzerine olup, bunda ise şimdiye kadar hiçbir varaka-i resmiyyede görülmeyen hukûk-ı politikîyye ki, ehl-i islâm ile hristiyan teba'ayı her husûsda müsâvât-ı kâmile hâline koyacak bir sözdür, bu dahi münderic iken, taraf-ı Devlet-i aliyye'den redd olunmadığından başka, mevâdd-ı hamsenin esâs ittihâz olunacağına dâir Viyana'da mün'akid olacak protokolü imzâ etmeye, Saltanât-ı Seniyye Mâslahat-güzârının me'zûn olduğu dahi gazetelerde görülmüş olduğundan ve protokol dahi ahid kuvvetinde bulunduğundan, bunun için acaba mu'âhedeye girmekten kurtulabiliyor mu? suâline mahâl olmayup, şimdiden girmiş nazariyle bakılmak lâzım geleceği ve ez-cümle Paris'i teşriflerinde beyne'd-düvel mukarrer olduğu üzere mevâdd-ı esâsiyye imzâ olunacak olduğu hâlde, birinci ve ikinci ve üçüncü mâddeler zikr olunduktan sonra, arada dördüncüyü bırakup da beşinciye geçilmesine devletlerin râzı olacaklarına akıl kesmediği, ve'l-hâsıl süferânın va'adlerine mebnî devletlerin edecekleri müsâ'ade olsa olsa, çünkü bu imtiyâzât ya bir hatt-ı hümayûn veyâhûd fermân-ı âlî ile ilân olunacağından, ânin ahkâm-ı mündericesini mu'âhede-i umûmiyyeye lâfz be-lâfz geçirmeyerek, meselâ mevâdd-ı esâsiyyenin dördüncü mâddesinde mezkûr olduğu vechile hristiyan teba'anın imtiyâzât-ı mezhebiyye ve hukûk-ı politikîyesinin, Devlet-i aliyye filân târihde neşr buyurduğu hatt-ı hümayûn ve bâ-fermân-ı âli ile icrâ ve te'mîn buyurmuş olduğunda, artık bunların mevzû'-ı bahs olunmasına hâcet kalmıyarak, yalnız zikriyle iktifâ olunmuşdur, yollu bir fikra ilâve etmek isteyecekleri muhtemelât-ı kaviyyeden olup, bunun icrâsı takdirinde ise, imtiyâzâtı mutazammın olan hatt-ı hümayûn veyâhûd fermân-ı âli ahidnâmenin

icrâsından ma'dûd olarak, işte bununla devletlere ber-hâk nezâret verilmiş ve bu sûretle Saltanat-ı Seniyye'nin istiklâl-i âlîsi ihlâl edilmiş olacağı ve emr ü fermân-ı hazret-i pâdişâhî müte'allık buyurulduğu hâlde, konferanslara gitmeye ibtidâdan meyl-i çâkerânem var iken, maslahatın kesb ettiği renk ve revîşine göre bu mahzûrdan kurtarılması imkânsız görünüp, böyle bir mâtde-i muzırraya vaz'-ı yed etmekden dahi gâyetle müctenib bulunduğumdan şu günki günde gitmeyeceğimden dolayı memnûniyyetim ber-kemâl bulunduğu cevâblarını vermiş idim ve müteâkiben münteşir olan fermân-ı âlinin sûret-i matbû'asını kırâ'et eylediğimde, maslahatın gerek mebde ve müntehâsında ve gerek sûret-i icrâsında Devlet-i aliyye'nin istiklâl ve şânına rahne ve zihinlere hadşe verecek şeyler gördüğümünden, ba'zı zevât ile buna dâir musâhabet esnâsında hasbe'l-sadaka dayanamıyarak, te'essüfümü izhârdan geri duramamış idim. Bilmem bu misillû sözler ba'zılarının politikasına dokundu mu nedir, yaptığımız nizâmât-ı haseneye ba'zı mâ'zûl vükelâ tarafından i'tirâz vukû' buluyor. Artık bunları muhâkemeye çekmedikce biz râhat edemiyeceğiz, yollu kelimât tefevvüh olunduğunu işitmiş olduğumu taraf-ı vâlâ-yı fetvâ-penâhiye ihbâr ettiğim cihetle, eğer muhâkemeye da'vet ederler ise, Saltanat-ı Seniyye'nin istikâl-i âlîsine dokunan ve husûsiyle pâdişâhımız Efendimize borçlu olduğumuz sadâkate münâfi görünen şeyleri beyân ve isbât etmeklikde tereddüd etmiyeceğim derkâr olup, herbir hâli atebe-i ulyâ-yı hazret-i pâdişâhîye arz itmeklik dahi vezâyif-i ubûdiyyetin akdemi olmağla ve bu âciz gibi emelsiz bir bendenin, böyle bir hareketine başka dürlü ma'nâ verilemeyeceği dahi bedîhiyâtdan bulunmağla, şu vechile beyân-ı hâle ibtidâr olunur ki, bâlâda mezkûr olduğu üzere ibtidâ şerâit-i sulhiyyenin dördüncü mâddesinde hukûk-ı politikıyye lafzı görüldüğü gibi protesto olunmıyarak, kabûlü mukarrer olan sükût mu'âmelesi gösterilmesi ve sâniyen tedkîk-ı maslahat olunmaksızın Viyana'da mün'akid olan protokolü imzâ için Devlet-i aliyye maslahat-güzârına me'zûniyyet verilmesi ve sâlisen Saltanat-ı Seniyye'nin sırf umûr-ı dâhiliyyesinden olan nizâmât için burada süferâ ile konferanslara

girilerek, mazbata bile tutdurulması, Devlet-i aliyye'nin istiklâl-i âlîsini ve hukûk-ı hikmet-i seniyyeyi tehlikeye bırakacak sûretde politikaca pek büyük hatâlar olarak eğer şu fermân-ı âlî her nasıl ibâre ile olur ise olsun muâhedede mezkûr olacak olursa, artık burası ma'âzallahu-te'âlâ mukâseme-i hükûmet demek olacağı cihetle, Saltanat-ı Seniyye'nin şu muhârebede ettiği fedâkârlık ve çektiği meşakkatler ve düvel-i müttefikanın dahi sarf ettiği mesâî ve himmetler bayağı bî-semere kalacaktır ve devletlerin muhâfaza-i istiklâl hakkında olan da'vâlarını şu fi'il nakz edeceği ve netîce mukaddemeye muvâfık düşmiyeceği cihetle, bu dahi lâfz-ı bi-ma'nâ gibi görünecektir ve Karadeniz'de Rusya donanmasının mahvı ve Besarabya'da birâz arâzinin Boğdan Emâreti'ne ilhâkı gibi fi nefsi'l-emr fevâid-i mâddiyyesi olan şeyler dahi işbu mazarrat-ı hukûkiyye ve istiklâliyyeye mükâfat olamayacaktır. Sâlifü'z-zıkr fermân-ı âlînin hâvî olduğu ahkâma ve sûret-i icrâsına gelince, zaman ve mevkî'in hüküm ve îcâbı münker olmıyarak, hıristiyan teba'anın yüz sene evvelki değil, yirmi sene mukaddemki hâlde bile kullanılması mümkün olmayacağı ve şimdiye kadar gerek cennet-mekân Efendimiz zamanlarında ve gerek asr-ı âlî-yi şehinşâhîde hıristiyanlar haklarında aralık aralık şâyân buyrulmuş olan müsâ'adât-ı seniyyenin hep bu mülâhazâtıdan neş'et ettiği müsellemtâdan olduğuna nazaran bundan böyle dahi ba'zı mevâdd-ı müsâ'ide ilâve olunmasının lüzûmu hakkında bir diyecek yok ise de, böyle şeyler tadrîci ve husûsiyle düvel-i ecnebiyyenin müdâhale-i resmiyyesi karışmaksızın yapılıp, hem ehl-i islâmın ezhânı eleştirilmesine ve hem de hıristiyan takımının havsala-i tahammüllerine sığılmıyacak sûretde defaten birçok imtiyâzât verilüp de kendilerinin birdenbire şımartılmamasına dikkat olunmak muktezâ-yı hikmetden iken, vükelâ-yi fihâm hazerâtı tarafından bu kazıyye-i dakîkanın aranılmaması cây-i ta'accübdür. Eğerçi bu mâdde de bu rütbe ilerü gidilmesinin esbâb-ı mücbiresi olacağı bi't-tabi' hâtıra gelecek şey olup, vükelâ-yi fihâm taraflarından dahi bu sûretin meydana konulduğunda şüphe yok ise de, geçen seneki şerâit-i sulhiyyede yalnız imtiyâzât-ı mezhebiyyenin bekâsı fikrası münderic olarak,

beyne'd-düvel yapılan ba'zı evrakda ancak râhat ve refâh ma'nâsını mutazammın olan islâh-ı hâl-i re'âyâ kaziyyesinin fütüvvet-i Saltanat-ı Seniyye-i hazret-i mülûkâneye havâlesi ibâresi mestûr olup, bu defaki şerâit-i sulhiyyenin dördüncü mâddesinden bile hukûk-ı politikıyye lâfzının vücûdiyle berâber, yine istiklâl-i âlî ve hukûk-ı Devlet-i aliyye'ye ri'âyet kayd-ı kavisinin dahi muharrer bulunması esbâb-ı mübreme mütâla'asını sâlib olacağından başka, elçilerin dahi mükâlemât hengâmında doğrusu vükelâ-yi Devlet-i aliyye'ye her vechile teshîl-i maslahat ederek, arzu ve ümidlerimizin bile öte tarafına geçdiler, vâdisinde sözler söylediklerine dâir rivâyetler ve şu aralık bu kelimâtı musaddık gazetelerde görülmekte olan hikâyâtlar dahi hep mâdde-i ibrâmiyyenin fikdânı mülâhazasına kuvvet verecek şeyler olduğuna nazaran, mücerred Avrupa'ca bir memdûhiyyet kazanılmak hevesiyle, asıl iltizâm olunacak tarîk-ı ihtiyât-kârâne ve hikmet-i şî'ârânenin terk olunmuş olması zannı pek gâlib görünmekdedir ve işbu fermân-ı âlînin ma'nâ-yı hakikisini setr için her ne kadar te'vîlât-ı iğfâliyye ile uğraşılacakda ise de, asıl sahîhi Avrupa'ya bildirildiği üzere "émancipation complet" âzad-i tâm ve "égalité parfait" (müsâvât-ı kâmile) kaziyyesi olarak, bundan böyle millet-i hâkime ile milel-i mahkûme beyninde hiçbir gûne fark kalmadığını ve fermân-ı âlî'nin bu şeylerde ve gerek temellük-i emlâk mâddesine dâir mahâllerinde görülen fıkârât-ı mübheme dahi ancak burayı iğfâl için meydana konulmuş kelimât-ı musanna'a olup, yoksa bu husûsların bir dâire-i memdûde içinde tutulmasına ve vaktiyle da'vâ olundukca Avrupa'lıyı iskât ve iknâ'a medâr olur sûretde olmadığını isbât etmek pek âsân şeydir. Her ne ise bu husûslarda mecbûriyyet-i kaviyye olmadığı takdîrde bu derece ilerü gidilmek münâsib görülmediği misillû, şâyed bir kavî mecbûriyyet olduğu hâlde dahi, çünkü bu mâdde Devlet-i aliyye'nin altı yüz senelik rengini tamamiyle zıd ve muhâlifî olan diğer bir renge koyacak ve ehl-i islâm ile hristiyan beyninde ma'âzallahü-te'âlâ bir mukâtele-i azîme vukû'una sebep olabilecek bir emr-i cesîm ve nâzik olup, el-hâletü-hâzihi Dersa'âdet'de bir kuvve-i ecnebiyye bulunması cihetiyle,

buraca başlıca vukû'âtdan korkulmaz ve Rumeli'nin dahi Bosna ve Arnavudluk'dan ma'âdâ yerlerinden bir gûne uygunsuzluk me'mûl olunmaz ise de, Şam ve Haleb ve hıttâ-i Irakıyye'de ve Anadolu'nun pek çok yerlerinde bunun sû'-i tesirâtı ve icrâsının su'ûbâtı melhûzât-ı kaviyyeden iken, buraları aslâ kayd olunmıyarak, bi'l-akis buna be-gâyet hafıfçe sûretle teşebbüs olunmuş olması dahi akla mülâyim görünmez. Zîrâ esbâb-ı mübreme sahîhan mevcûd ise, ânu isbâtıda su'ûbet olmadığı cihetle, Saltanat-ı Seniyye'nin âdât-ı kadîmesinden olduğu vechile bu maslahat bir meclis-i umûmiyye konulmuş ve hakikat-i hâl etrâfiyle anlatılmış olsa-idi, herkes mecnûn olmadığından büyük büyük muhâtırâtı def için en muta'assıb ve vukufsuz bulunanların bile beher-hâl bu nevi' fedakârlıkları göze aldiracaklarında şüphe olmadığına nazaran, o hâlde bu maslahatın karârı ârâ-yi umûmiyyenin ittihâdiyle olur ve Devlet-i aliyye dahi her dürlü ta'rizâtıdan ve emr-i icrâda, dahi müşkilâtıdan masûn bulunurdu ve çünkü bundan mukaddem Suhtalar mâddesi vukû'unda, ol-vakit ârâ-yi umûmiyyeyi ve mesağ-ı şer'-i şerifi ve ânın üzerine müte'allık buyrulan irâde-i seniyyeyi câmi' olarak, elde bulunmuş olan sened-i alenî def-i fesâda silâh-ı kuvvet olduğu, cümlelerin ma'lumu olduğundan ve bu kerre î'lân olunan nizâmât ise şimdiye değin hiç emsâli görülmemiş gâyet tenk bir mâdde bulunduğundan, şamatasız icrâyâ medâr olmak ve şâyed taşralarda buna karşı hareket edenler olur ise, o makûleleri kolaylıkla yola yatırmak için elde bir sened-i kavî bulunması kaziyyesinden dahi vükelâca gaflet olunmamak iktizâ eder idi. Halbuki maslahat bu yolda tutulmayarak bir meclis-i muhtasarda birkaç kerre ictima' ile ale'l-acele herşey yapılup, vükelâyâ farîza-i zimmet ve muktezâ-yi sadakat ve ubûdiyyet, ancak zâtlarını meydana koymak ve hâsıl olacak inkisâr-ı kulûba dahi kendülerini karşı tutmak sûretleri iken, fermân-ı âlîde karâr-ı vükelâdan bile bahs olunmaksızın, irâde-i seniyye-i mahsûsa sûretinde î'lân olunması dahi âkl-ı kemterânemce vükelâlık vezâifine mübâyin bir büyük hatâdır ve fermân-ı âlinin î'lânından hiç olmazsa on-onbeş gün evvel vülât ve mutasarrıfine mahremâne birer mektûb yazılupda, îcâbât-ı asriyyeden olmak üzere

şu me'âlde ve bu sûretde bir fermân-ı âli gönderilecektir; Sizler mukaddemât-ı münâsibe ile şimdiden halkın ezhânını hazırlamağa himmet ediniz, yollu vesâyâda bulunulmak ehemmiyet-i mehâmdan iken, tahkîk olunduğuna göre, bunda dahi gaflet olunmuştur ve bizim içinde iken hiss edemediğimiz müşkilâtı hâricden Avrupalının daha etrâflı gördüğüne ve istihfâf etmediğine, bu dahi delâlet ederki, nizâmât-ı cedîde yerleşinceye kadar memâlik-i Devlet-i aliyye'nin ba'zı mevâkı'inde düvel-i müttetika askerinin müddet-i vâfiye ikâmetleri lüzûmundan Avrupa gazeteleri şimdiden bahs etmektedir. Bu ise fi'ile gelecek ya'ni düvel-i müttetika ile yapılan ittifâk mu'âhedesinde musâlahanın in'ikâdı akâbinde ve müddet-i mu'ayyene zarfında hazırlanup, asker ve sefinelerini i'ade etmeleri meşrûut iken, böyle sebebler ile temdîd-i ikâmet sûreti zuhûr edecek olur ise, bunun dahi mazarrat-ı azîmesi olacağı bedîhîdir. Her ne ise şimdi maslahat bu dereceye gelüp, bundan dört sene mukaddem Kudüs mes'elesinin sûret-i tanzimiyyesine dâir verilen karar her tarafca makbûl olunmuş-iken, sonra icrâsında vukû'a gelen hatî'ât muhârebe-i hâzırâyı müntec olduğu gibi, bu muhâbenin musâlâhaya mübeddel olacağı hengâmda meşhûd olan harekât-ı gâfilâne dâhi Devlet-i aliyye'nin şeref ve haysiyyetini ve istiklâl-i âlisini bir hâl-i hatar-nâge îsâl eylemiş olduğundan, veli-nî'met-i bî-minnetimiz pâdişâhımız Efendimiz'in sâdık kulu ve kölesi olanlara göre bu şeylerden dolayı mahzûn ve dilhûn olmaklıkla berâber, ba'zı gûne tedâbir-i tâmiriyye düşünmeklik dahi vacibe-i zimmet olacağına binâen, şurası âcizâne ve kâsırâne hâtır-güzâr olmuştur ki, ibtidâ bu fermân-ı âlinin ahkâmı Saltanat-ı Seniyye'nin kendiliğinden te'sîs buyurmuş olduğu sâir nizâmâta benzemiyerek, düvel-i selâse süferâsiyle resmen konferanslarda kararlaştırmış olacağı cihetle tamâmi-yi icrâsına mecbûriyyet-i kaviyye derkâr olduğundan, bunun ta'dil ve tağyîri emr-i muhâl olup, fakat eyâlât ve elviyyede icrâatında dahi me'mûrin taraflarından yolsuzluk vâki' olacak olur ise, bunlardan bir takım gavâil tekevvün edeceğinden ve bununla asâkir-i ecnebiyyenin Memâlik-i Saltanat-ı Seniyye'den temdid-i ikâmetlerine dahi sebep

verileceğinde şüphe olmamakla, bâri şu mezâhir-i melhûzanın önünü kesdirmek için me'mûrin-i kirâmın hareket-i hakimâneye da'vet yolunda kendilerine tenbih-nâmeler yazılmış ve işbu fermân-ı âliden dolayı her taraftan ehl-i islâm mükedder ve mâğmûm olacakları umûr-ı tabi'iyeden olup, eğerçi muhârebe-i hâliyye evânında hristiyan teba'a taraflarından dahi hizmetde kusûr olunmamış ise de, uğûr-ı Devlet-i aliyye'de asıl fedâ-yi cân eden yine teba'a-i islâmiyye olduğundân umûm ehl-i islâmın ba'zı mertebe tatyîb ve taltîfi tedbîrine dahi bakılması ve havâli-yi Hicâziyye'nin sıfât-ı celîle-i hilâfet-i kübrâya râbıta-i kaviyyesi cihetiyle ol kıt'a-i mübâreke ahâli-yi kirâmının efkârlarını gözetmek farizadan olarak, daha yakın vakitte bir üserâ memnû'iyeti sözünün oralarda nasıl kıtâl-i azîme sebep olduğu dahi bu fermân-ı âlînin oralarda şüyû'u herkesi elem-nâk edeceğinin delîl-i kavîsi olmağla ve Cidde Vâlisi devletlü Kâmil Paşa hazretleri her ne kadar asdikâ'dan bir zât ise de, bir vakitten berü kendüsünün meşhûd olan şiddet ü hiddeti ve husûsâ Harem-i şerif derûnunda sefk-i dima'i beşeriyyeye sebebiyyeti, havâli-yi mukaddesede herkesi dilgir ve tenfir eylediği dahi erbâb-ı vukûf taraflarından rivâyet olunmağla, müşârû'n-ileyh sâye-i hazret-i hilâfet-penâhide, âhar işde kullanılmak üzere şu aralık Haremeyn-i şerifeyn ahâli-yi kirâmını te'min ve te'life ve onlara sû-i te'siri olacak şeyleri hakimâne tefhîm ve ta'rîfe muktedir bir zâtın Cidde'ye vâli ta'yiniyle serî'an mahall-i me'mûriyyetine i'zâm buyurulması ve bu defa şerâit-i sülhiyyenin dördüncü mâddesi hakkında ber-vech-i muharrer ibtidâdan kayıdsızlık vukû' bulmuş olduğundan şimdi sâlifü'z-zıkr fermân-ı âlînin ahidnâmede mezkûr olmakdan kurtarılması pek müşkil görünüp, hâlbuki her ne kadar sûret-i hafıyyede olur ise olsun, bir kerre de mu'âhede de mezkûre olduğu gibi Saltanat-ı Seniyye'nin istiklâl-i âlisine azîm rahne açılmış ve bundan böyle Devlet-i aliyyenin mesâlih-i dâhiliyyesi hakkında devletlere bir müdâhele-i resmiyye hakkı verilmiş olacağıdan, farazâ bu belânın define çâre ve imkân bulunamayacak olduğu hâlde, bâri Devlet-i aliyye devletlerin ilelebed himâyet-i müşterekesi tahtında kalmamak için meselâ bundan beş seneye kadâr Sâltanat-ı

Seniyye Memâlik-i Mahrûsa'sında lâzım gelen islâhâtı icrâyâ himmet buyuracağı cihetle, ol-müddet inkizâsında mâdde-i râbi'anın ke-enlem-yekûn hükmüne girmesi ve ol-müddet zarfında dahi devletler tarafından umûr-u Devlet-i aliyye'ye bir gûne müdâhale edilmemesi fikarâtının dahi ahidnâmeye derc edilmesi gibi ba'zı şeyler yapılması, vakt ü hâlce fâideli gibi görünüyor ise de, bunlar hep mülâhâzât-ı kâsıra kabilinden olarak, mübarek zihn-i pâk ve hâtır-ı tâb-nâk-i hazret-i zillûllâhiye lâyah ve sânih olacak ârâ-yi zerrine mahz-ı isâbet ve kerâmet olacağından iştibâh olunmamağla, her hâlde emr ü fermân. ⁽⁶¹⁾

⁶¹ Bu metin için bkz. *Reşit Paşa Merhumun...*, s.53-72.